

**Nail Okuyucu. Şâfiî Mezhebinin
Teşekkül Süreci. İstanbul: Marmara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Yayımları, 2015. 564 sayfa.**

Muhammed Usame Onuş

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
usame.onus@marmara.edu.tr

Hicri IV. asrın ilk yarısına kadar İslam dünyasının çeşitli merkezlerinde fihri bilgi üretimi adına birçok faaliyet yürütülmüştür. Bu süreçte ortaya çıkan oluşumlar fikh ilmini olduğu kadar İslam medeniyetini ortaya çıkarmış olan birçok sahayı da etkilemiş ve bu dönemden sonra yapılan çalışmalar uzun bir süre bu etkinin altında sürdürülmüştür. İslami ilimlerin teşekkül süreci olarak isimlendirilebilecek olan bu dönemde Irak, Hicaz ve Mısır bölgelerinin, ilmî hareketliliğin merkezi konumunda oldukları görülmektedir. Bu merkezlerde söz konusu dönemde yapılmış çalışmaların mercek altına alınması sadece o dönemi aydınlatmakla kalmayacak, sonraki dönemde yapılmış çalışmaların daha iyi anlaşılmasına da ciddi katkı sağlayacaktır. Bu sebeple, Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmaların nicelik açısından yetersiz olduğu ve birçoğunun da genel bilgi vermekten öteye geçemediği görülmektedir. Nail Okuyucu’nun 2014 yılında yayınlanan *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* isimli çalışması bu alandaki boşluğu doldurmaya katkı yapan bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Çalışma, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar, çalışmasının çerçevesini belirleyen unsurları, amaçlarını ve takip edeceği yöntemi açıklamıştır. Ayrıca teşekkül dönemi ile ilgili yapılan belli başlı çalışmaları da bu bölümde değerlendirmiştir. Birinci bölümde İmam Şafii’nin (ö. 820/204) Bağdat ve Mısır’da görüşlerinin üç nesil temsilcileri işlenmiştir. İkinci bölümde daha önce hakkında genel bilgi verilen Şafii’nin ilk nesil talebelerinin fihri faaliyetleri ele alınmış, sonraki bölümde de ikinci nesilde yer alan farklı isimler ayrıntılı olarak bahse konu edilmiştir. Son bölüm Şafii mezhebinde önemli bir yeri olan İbn Süreyc’e (ö. 918/306) ayrılmıştır.

Yazar çalışmasının konu ve amacını açıkladığı bölümde, araştırma alanının sınırlarını belirlemek adına, İmam Şafii’nin fihri görüşlerini ayrıntılı olarak işlemeyeceğini ve sadece teşekkül süreci ile bağlantılı yönünü söz konusu edeceğini vurgulamıştır. Temel amacını ise bu dönemde Bağdat

ve Hicaz'da Hanefilik ve Malikilik merkezli gelişen fihhi mesailerin yanında, Şafii'nin önerdiği "Üçüncü Yolun" bir asırlık süreçteki yansımalarını ortaya çıkarmak olarak açıklamaktadır. Yazar burada ayrıca çalışmasının fıkıh ile birlikte söz konusu dönemdeki faaliyetlerin fıkıh usulü ve kelam ilmi alanındaki yansımalarına da çalışmasında yer vermiştir. Bu bölümde çalışmanın temel kavramının *intisab* olduğu vurgulanmıştır. Bölümün sonunda çağdaş araştırmacılar tarafından İslami ilimleri teşekkül dönemi ile ilgili oluşturulan teorilerin değerlendirilmesi çalışmanın oturduğu bağlam açısından okuyucuya önemli ipuçları vermektedir.

Çalışmanın birinci bölümü, daha ziyade sonraki bölümlere altyapı oluşturmak üzere, Şafii mezhebi hakkında genel tarihsel bilgileri sunmuş ve bahse konu edilen ilk üç neslin fihhi faaliyetleri hakkında sınırlı bilgiler vermiştir. Bu bağlamda Şafii'nin Bağdat ve Mısır'daki öğrencileri zikredilmiş, bu isimlerin mezhebin teşekkülüne katkıları öne çıkarılmıştır. İkinci ve üçüncü nesilde ise, öne çıkan şahsiyetlerden ziyade henüz mezhep hâline gelememiş olan Şafii çevrenin ders halkaları okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Yazarın, özellikle Şafii'nin Bağdat'taki birinci nesil öğrencilerinden bahsederken, sınırlı da olsa Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki gerginliğe kelami bağlamda yer vermesi, bir fıkıh mezhebinin teşekkülünün farklı sahalardan müstağni kalarak sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesinin mümkün olmadığını göstermesi açısından kayda değerdir. Ayrıca yazar ikinci neslin, mezhebin farklı bölgelere yayılması noktasında önemli bir rol oynadığını, üçüncü neslin de Şafii çevrenin mezhep hüviyetini kazanmasında kritik bir konumda olduğunu belirtmiştir.

İkinci bölümden itibaren yazar, İmam Şafii'den sonraki nesillerin ortaya koyduğu fihhi mesai üzerinden, mezhebin teşekkül sürecini takip etmeye başlamıştır. Bu bölümde Bağdat ve Mısır ashabını ayrı ayrı inceleyen yazar, bu dönemdeki faaliyetlerin fûrû fıkıh alanında daha yoğun olduğunu ifade etmekle birlikte, özellikle Mısır'da fıkıh usulü üzerinde yapılan faaliyetlere de yer vermiştir. Bu bölümde dikkat çeken hususlardan birisi, İmam Şafii'nin kavlı-kadim râvilerinden olarak takdim edilen Ebû Sevr ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebin teşekkülüne olan katkıları konusundaki karışıklıktır. Zira yazar bu iki isim hakkında "süreklilik arz eden bir intisab ilişkisinden bahsedilemez ise de birtakım faaliyetlerine *intisab bağlamında* temas" (s. 167) edilebileceğini ifade etmiş, fakat daha sonra bunların "*intisab çerçevesinde değerlendirilebilecek* herhangi bir fihhi faaliyet içerisinde"³ (s. 170) bulunmadıklarını belirtmiştir. Okuyucunun zihninde soru işaretleri bırakan diğer bir husus Müzenî hakkındaki bazı değerlendirmelerdir. Zira çalışmanın birçok yerinde Müzenî'nin bazen intisab sınırlarını zorlayan,

3 İtalik vurgular bana aittir (M. U. O.).

hatta bazı Şafii ashâbı tarafından eleştirilere maruz kalmasına sebep olan İmam Şafii'ye aykırı görüşlerinin olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber, "Müntesib İctihadı" alt başlığı başta olmak üzere, "Şâfiî'nin Fıkhının Geliştirilmesi ve Zenginleştirilmesi" başlığı altında en fazla öne çıkarılan şahsiyet Müzenî olmuştur. Çalışmada sonraki nesillerde intisab bağlantısı konusunda şüphe kalmadığı anlaşılan Müzenî hakkındaki bu iki değerlendirmenin telifini yapma işi okuyucuya bırakılmış görünmektedir. Buna rağmen bu bölümün İmam Şafii'nin ashâbının ilk neslinde ortaya çıkan fıkhi faaliyetleri okuyucuya aktarma konusunda oldukça başarılı olduğu belirtilmelidir. Özellikle bölümdeki konular işlenirken söz konusu dönemdeki gelişmelerin değerlendirme süzgecinden geçirilerek farklı bağlantıların sunulması bölümü daha da zenginleştirmiştir.

Sonraki bölümde yazar, Şafii mezhebinin teşekkülünde yer alan ikinci nesil ulemayı konu edinmiştir. İlk olarak bu nesilde öne çıkan Enmâtî (ö. 901/288) ve Ebû Bekir en-Neysâbü'rî (ö. 936/324) işlenmiş, ardından da "Dört Muhammed" olarak isimlendirilen İbn Huzeyme (ö. 924/311), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 906/294), İbnü'l-Münzir (ö. 930/318) ve Taberî (ö. 923/310) farklı açılardan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yazar Enmâtî ve Ebû Bekir en-Neysâbü'rî'nin intisab çerçevesinde Şafii mezhebine katkı sağladıkları konusunda şüphe bulunmadığını vurgulamıştır. Ardından "Dört Muhammed" ile ilgili kısma uzunca bir yer tahsis etmiştir (ss. 319-403). Bu isimlerin, her ne kadar Şafii tabakât eserlerinde yer alıyor olsalar bile, özellikle fûrû alanında mezhebe bir katkı sağlamadıkları belirtilmiş, hatta bunların "müstakil müctehid" olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (s. 364). Bununla beraber, fıkıh usulü alanında genel manada İmam Şafii'nin düşüncesi ile "Dört Muhammed" arasında önemli farklılıkların olmadığı da belirtilmiştir (s. 376). Bu isimlerin fıkıh usulü alanında İmam Şafii ile olan benzerliklerinin intisab derecelerine etkisi, çalışmada çok net olmasa da, nihai olarak "intisab olarak nitelenebilecek" bir bağlılıklarının olmadığı belirtilmiştir (s. 342). Yazar bu kısımda, mezhep eserlerinde İmam Şafii ashâbı içinde değerlendirilen bu isimlerin aslında mezhebin teşekkülüne olan katkılarının asgari seviyede olduğunu ispatlamayı amaçlamış görünmektedir. Fakat teşekkül sürecinin işlendiği bir çalışmada ikinci nesilde "Şafiiliğe ciddi katkı sağlamayan" isimlerin bu kadar ayrıntılı işlenmesi, hatta intisab bağı bulunan Enmâtî ile Ebu Bekir en-Neysâbü'rî'nin önüne geçecek kadar yoğun bir şekilde bahse konu edilmesi okuyucu açısından takibi zorlaştıran bir unsur olmuştur.

Çalışmanın son bölümü, üçüncü nesilde öne çıkan ve mezhebin teşekkülünde kritik katkıları olan İbn Süreyc'e ayrılmıştır. İlk olarak İbn Süreyc hakkında bilgiler verilmiş ve ardından gerek fûrû gerekse usul alanında İbn Süreyc'in mezhebe katkısı ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Çalışma-

da İbn Süreyc'in mezhebin teşekkülüne katkıları noktasında öne çıkarılan iki önemli husus, onun mezhepte bir tutarlılık inşa etme çabası ve mezhep içi istidlali sistemleştirmesidir. Özellikle İmam Şafii'nin aksine "muhtelif icthadları eşit derecede geçerli sayan" yaklaşımı bu konuda önemli bir katkı olarak sunulmuştur. Bununla birlikte İbn Süreyc'in usul düşüncesi-ne katkısı çalışmada berrak bir şekilde sunulmamıştır. Nitekim yazar bir yerde bu ismin "fıkıh usûlüne önemli katkılarda bulunmuş" olduğunu (s. 432), başka bir yerde ise "Şâfiî usûl düşüncesinde çok etkili ve belirleyici bir şahsiyet haline gelmediğini" (s. 437) belirtmiştir. Sonraki sayfalarda yazarın, Wael B. Hallaq'ın fıkıh usulünün İbn Süreyc ve öğrencilerinin çalışmalarıyla gerçek bir ilme dönüştüğü şeklindeki kanaatini desteklemesi (s. 456), okuyucu açısından önceki iki ifadenin telif edilmesini neredeyse imkansız hâle getirmektedir. Ayrıca sonuç bölümünde yazar mezhebin teşekkülünün, her ne kadar İbn Süreyc'in önemli katkıları olsa da, ancak sonraki nesilde tamamlandığını ifade etmiştir. Doğrusu "Teşekkül Süreci" adını taşıyan bir çalışmanın teşekkülün tamamlandığı nesli de kapsamına alması beklenirdi. Bütün bunların yanında *el-Vedâi'* dışında başka bir eseri günümüze ulaşmamış olan İbn Süreyc hakkında bu kadar ayrıntılı bir incelemenin yapılmış olması, farklı kaynaklara gidilerek bu ismin Şafii mezhebine olan katkısının sunulması bu çalışmanın değerini artıran en önemli unsurlardan birisidir.

İslami ilimlerin teşekkül dönemine denk gelen hicri III. ve IV. asırlar İslami ilimler alanında çalışan araştırmacıların ilgisiz kalamayacağı bir dönemdir. Buna rağmen Türkiye'de bu dönem yeterince çalışılmamış ve teşekkül süreci hakkındaki kanaatler genel yargılardan öteye geçememiştir. Söz konusu eser, alanında önemli bir ihtiyaca cevap vermekte ve söz konusu dönem hakkındaki genel yargıların en azından bir kısmının, tahkik edilmiş verilerle tashih edilmesine yardımcı olmaktadır. Eserin gerek yazar gerekse farklı araştırmacılar tarafından aynı dönem hakkında yapılacak çalışmalarla desteklenmesi İslami ilimlerin teşekkül dönemi ile ilgili bilgilerin daha sağlam bir zemine oturmasına yardımcı olacaktır.